

К. П. Двірна

**Педагогічна освіта в м. Ніжині у перші повоєнні роки:
за матеріалами звітів Ніжинського пединституту
та Ніжинського учительського інституту
(1945–1948 рр.)**

У статті на основі архівних матеріалів розкрито особливості функціонування Ніжинського педагогічного інституту та Ніжинського учительського інституту у перші повоєнні роки 1945–1948 рр. Використавши матеріали річних звітів, автор розкриває основні напрями підготовки педагогічних кадрів у Ніжині, систему навчання, ідеологізацію та політизацію навчального процесу, а також наступ на вишівську інтелігенцію в другій половині 40-х рр. ХХ ст.

Ключові слова: педагогічна освіта, Ніжин, повоєнні роки, звіт, пед-інститут, учительський інститут, війна, голод, архівні документи, статистичні дані, буржуазний націоналізм, інтелігенція, система освіти.

В статье на основе архивных материалов раскрыты особенности функционирования Нежинского педагогического института и Нежинского учительского института в первые послевоенные годы 1945–1948 гг. Использовав материалы годовых отчетов, автор раскрывает основные направления подготовки педагогических кадров в Нежине, систему обучения, идеологизации и политизации учебного процесса, а также наступление на вузовскую интеллигенцию во второй половине 40-х гг. ХХ в.

Ключевые слова: педагогическое образование, Нежин, послевоенные годы, отчет, пединститут, учительский институт, война, голод, архивные документы, статистические данные, буржуазный национализм, интеллигенция, система образования.

This article is based on archival material peculiarities off unctioning of Nijinsky Pedagogical Institute and the Teachers' Institute in the early postwar years 1945–1948. Using materials of annual reports, the author focuses on the main areas of teacher training at the beautiful ancient city, a system of training ideologization and politicization of the educational process and attack on university intellectuals in the second half of the 40's of the twentieth century.

Key words: teacher education, Nizhin postwar years, a report Pedagogical Institute, Teachers' Institute, war, famine, archival documents, statistics, bourgeois nationalism, intellectuals, the education system.

Перші повоєнні роки стали важкими випробуваннями для студентів, викладачів та обслуговуючого персоналу вишів УРСР. Наслідки війни, голод та розруха, заідеологізованість, боротьба з ідейними ворогами та представниками "буржуазного націоналізму" стали характерною ознакою цього часу.

Напрацьовані архівні документи, що містять переважно статистичні дані, дозволяють автору виявити особливості відновлення та функціонування Ніжинського педінституту та Учительського інституту, які стали основними освітянськими осередками з підготовки учителів у тяжкі холодні та голодні повоєнні роки.

У повоєнний період за матеріалами звіту педагогічних інститутів за 1945–1946 навчальний рік [1, арк. 3] в Ніжинському педінституті ім. М. В. Гоголя навчалося 920 студентів. На перших курсах інституту навчалося 298 студентів, на других курсах – 248, на третіх – 240, на четвертих – 134. Процес зарахування студентів до вишів так само, як і в інших містах УРСР, був не стабільним, а постійно змінювався. Так, у вказаний вище період 45 студентів прибуло на навчання з інших міст, переведено чи поновлено у складі студентів. В силу цих обставин у другому семестрі число студентів на початок екзаменаційної сесії становило вже 700 осіб на трьох курсах педагогічного інституту. На перших курсах сесію склали 278 студентів, на других – 247, на третіх – 245. Враховуючи постійні зміни у контингенті студентів вишу, було переведено на наступний курс 709 студентів, а також 56 переведено умовно з обов'язковою ліквідацією заборгованості [2, арк. 31].

На той час у Ніжинському педінституті готували фахівців наступних спеціальностей:

<i>Курс / спеціальність</i>	1 курс (студ.)	2 курс (студ.)	3 курс (студ.)
Історики	59	41	31
Природничі	56	56	60
Фізмат	77	56	63
Укр. мова та літ-ра	54	55	64
Рос. мова та літ-ра	32	39	27
Всього	278	247	245

Захист дипломних робіт та здача державних іспитів у Ніжинському педагогічному інституті мала наступний вигляд: всього випускників – 137, число осіб, які захистили дипломи, – 133. На історичному факультеті з 14 випускників захистили дипломи 13 студентів [2, арк. 31].

Протягом 1945–1946 навчального року в Ніжині діє ще один навчальний заклад з підготовки вчителів – Ніжинський учительський інститут. Кількість студентів у цьому навчальному закладі була значно меншою. Як свідчать архівні документи, на першому курсі у звітний період навчалось 86 студентів, а на другому – 266. Всього в Учительському інституті в цей час здобували освіту 352 студенти. В другому семестрі тут навчалися лише 81 студент першого курсу. Архівні документи та статистичні дані є переконливим фактом того, що навчання проходило в три семестри [3, арк. 89].

Період 1947–1948 рр. став особливим в освітянських педагогічних осередках з підготовки вчителів у м. Ніжині. На 1947 р. у педінституті навчання проходило не на трьох курсах, як у попередні роки, а на чотирьох. Однак загальна кількість студентів зменшилась.

Як переконає статистика звіту, на 15 серпня 1947 р. в інституті навчається 833 студенти на 4-х курсах. Звичайно, вказані вище цифрові показники приховують жахливі сторінки голодомору в Україні, про які не те що писати, а навіть говорити було неможливо.

Проблемним питанням, що потребувало вирішення, стало в цей час кадрове забезпечення вишу. Статистичні матеріали звіту за 1947 р. констатують факт відсутності висококваліфікованих педагогічних кадрів у цьому навчальному закладі. Згідно зі штатним розписом Ніжинського педагогічного інституту ставки професорсько-викладацького складу залишалися вакантними, а саме:

Зав. кафедри	По штату	Фактично	док кан. Ж.
Професори	3	1	– – –
Доценти	13	5	4
Без вчених звань	–	8	– – 2
В складі кафедр:			
Професори	2	2	–
Доценти	13	7	6 –
Асистенти	–	–	–
Старші викладачі та викладачі	82	70	27
Всього	113	93	10 29

Обслуговуючого персоналу (лаборанти та старші лаборанти) в інституті на цей час було 34 чоловіки. Із них жінки становили

більшість – 22 особи. Адміністративно-управлінський апарат складав 57 чоловік, а молодший обслуговуючий персонал – 45 чол. [4, арк. 24].

Річний звіт Ніжинського педагогічного інституту 1947–1948 рр. розкриває нові складові освітньої та виховної роботи цього навчального закладу щодо підготовки педагогічних кадрів, а також суспільно-політичні процеси повоєнного часу, заідеологізованість, відкритий наступ на українську інтелігенцію, в тому числі й освітянську [5, арк. 3].

Важливими документами до виконання стали Наказ начальника Управління у справах вищої школи при Раді Міністрів УРСР від 19 вересня 1947 р. "Про покращення викладання і політико-виховну роботу у вищих навчальних закладах УРСР", Наказ Міністра УРСР "Про результати навчальної роботи педагогічних вузів за 1946–1947 рр. та про завдання на 1947–1948 рр." [6, арк. 1].

У звітних документах вказувалось, що "на цей час інститут є забезпеченим навчальним закладом, адже має 38 великих та світлих аудиторій, 10 лабораторій, читальний зал на 220 міст, 3 зали для заняття фізичною культурою, клуб на 380 місць тощо. Бібліотека інституту – це окрема двохповерхова будівля, яка містить 14 кімнат загальною площею 520 кв. м. За минулий рік появилосся нове оснащення, хоч є велика потреба в нових меблях".

На 1947–1948 р. в інституті працює 113 штатних одиниць професорсько-викладацького складу (на початок навчального року було лише 96 працівників професорсько-викладацького складу: доцентів – 8, старших викладачів – 32, викладачів-асистентів – 38. Члени і кандидати ВКП(б) – 28, безпартійні – 68. Стаж роботи більше 15 років мають лише 6 чоловік. За національною належністю більшість викладачів є українці – 74 викладачі, росіяни – 12, євреї – 10 [7, арк. 4].

На цей час в інституті було створено 17 кафедр. Найбільша кількість годин була відведена на дисципліну "Основи марксизму-ленінізму" (12 ставок за штатним розписом, в наявності – 10) [7, арк. 4].

Підконтрольна система освіти, політизація всіх сфер життя вишу, кадрові чистки, постійні пошуки ворогів народу стали складовою роботи закладу освіти. Навіть теми семінарських занять, які були обов'язковими в навчальному процесі інституту, відтворювали пролетарський дух того часу, непохитність правлячої партії та її вождя. Так, тематика семінарів у виші є наступною: "Ленін і Сталін – вожді і організатори Великої Жовтневої со-

ціалістичної революції", "Історія західно-європейської філософії", "Вивчення доповіді т. Молотова про 30-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції і його виступ на ювілейній сесії Верховної Ради УРСР" тощо [8, арк. 6].

Тематика конференцій, які проходили в інституті в той період, була заідеологізованою та розкривала особливості життя вишу, а саме: "30 років Радянської влади на Україні", "Боротьба ВКП(б) проти українських буржуазних націоналістів", "Перемога Жовтневої революції – перемога великих ідей Леніна–Сталіна", "Історична справа Радянського інформбюро "фальсифікатори історії" [9, арк. 7].

Відзначимо, що система навчання у виші передбачала обов'язковість проведення політичних занять, які проводили 38 доцентів та викладачів інституту в цей час. Однією зі складових ідейно-виховної роботи у виші було виявлення ворогів народу серед професорсько-викладацького складу Ніжинського педагогічного інституту. В матеріалах звіту знаходимо наступне: "Случаи проявления низкопоклонства перед буржуазной наукой и культурой и недооценка роли русской науки, русских ученых были на лекциях Каменева А. А. (кафедра химии). В своих лекциях он мало уделял внимания вопросу развития химии в 4-й Сталинской пятилетке" [9, арк. 7]. Саме такий підхід до вивчення хімії ставав основною причиною звільнення з роботи талановитих педагогів та науковців. У звіті Міністерства освіти УРСР рекомендаційно писалося про наступне: "Професора Каменева как преподавателя, ведущего ответственный курс и несправляющегося с работой, необходимо заменить" [9, арк. 7]. Такі ж самі "претензії" були до викладача фізики В. А. Руденка. "Націоналістичні викрутаси" в історії української мови віднайшли у лекціях та семінарських заняттях викладачки Людмили Кузьмінічної Рак, яку з лютого 1948 року звільнили з роботи [10, арк. 8]. Звинувативши у непрофесіоналізмі, у небажанні постійно підвищувати свій ідейно-політичний рівень, у цей час також було звільнено з роботи викладача історії СРСР Олександра Йосиповича Лисовця та викладачку української мови Ксеню Степанівну Погорілко [10, арк. 8].

Тяжкі наслідки війни, суспільно-політичні процеси в суспільстві, особливості політики держави щодо української інтелігенції, ідеологізація та політизація системи підготовки учительства, безперечно, вплинули і на студентство. В цей час за планом Міністерства вищої освіти на перші курси потрібно було набрати

студентів до педінституту 175 студентів (7 груп), а до Учительського інституту – 200 студентів (8 груп.) Студентів набрали повністю згідно з планом, однак значна частина була відрахована в зв'язку з недостатньою освітньою підготовкою.

На початок року в педінституті нараховувалось 833 студенти, а в Учительському інституті – 1231 студент. Протягом року до інституту прибуло 17 студентів, а вибуло з інституту 134 студенти [11, арк. 10]. Зі 134 студентів найбільша кількість відраховано за неуспішність – 51 [11, арк. 10].

Однією з найважливіших проблем і на цей час залишалася проблема забезпечення студентів житлом. У Звіті вказувалось, що ця проблема стоїть гостро і в 1948–1949 навчальному році необхідно збільшити асигнування на оплату квартир для студентів. В гуртожитку є лише 457 місць, а студентів, які потребують житло, – 950. Стало нагальною потребою відремонтувати будівлі гуртожитків, які були знищені німецькими окупантами.

На цей час у Ніжинському педагогічному інституті було чотирирічне навчання, як і в усіх вишах УРСР. На історичному факультеті навчалось 193 студенти. На кінець навчального року залишилося 142. Учасників війни було 42 чол. 142 студенти історичного факультету отримували стипендію за результатами екзаменаційної сесії, а 51 студент – були звільнені від оплати за навчання [12, арк. 11].

На природничому факультеті навчалось 157 студентів. На кінець навчального року залишилось 101. 96 студентів отримували стипендію, а 27 були звільнені від оплати.

На фізико-математичному факультеті на кінець навчального року залишилося 149. Стипендію отримували 145 студентів, а 54 були звільнені від оплати [12, арк. 11].

На факультеті мови та літератури, де було Українське відділення, навчалось 148 студентів. 83 залишалося на кінець навчального року. 81 студент отримував стипендію, а 33 були звільнені від оплати.

На факультеті мови та літератури (російське відділення) навчалось 117 студентів. На кінець навчального року залишилося студентів 75. 73 студенти отримували стипендію, а 28 – звільнені від оплати [12, арк. 11].

Загалом з 833 студентів 93 були учасниками війни, 537 забезпечені гуртожитком, а 193 – звільнені від оплати за навчання. У Звіті звичайно не розкривається графа "на кінець навчаль-

ного року залишилося студентів". Без сумніву, ця статистика є закритою сторінкою голодомору цього періоду.

Ніжинський Учительський інститут в цей період діяв, як і раніше. На історичному факультеті Учительського інституту навчалося 47 студентів на першому та другому курсах, на фізмати – 145, на факультеті мови та літератури: українське відділення – 104, російське – 102. Із 398 студентів гуртожитки мали 146, а звільнені від оплати – 111.

У Звіті є графа наступного змісту: "Отчислено лиц, захищавших диплом, проект, гос. экз." :

Педінститут	Всього студент.	Закінчили
Історичний	193	36
Природничий ф-т	157	39
Фіз.-мат	218	48
Ф-т мови (укр.)	148	46
Ф-т мови (рос.)	117	29

В матеріалах звіту вказувалося, що навчальний процес у виші недостатньо організований, адже є недовиконання плану, а також перевиконання. В інституті відсутні програми з історії української літератури, історії української мови, сучасної української мови, політичної економії, історії УРСР, загальної біології та ін. [13, арк. 13]. Підручників та навчальних посібників з указаних вище дисциплін теж немає.

Велику роботу провела кафедра марксизму-ленінізму, яка керувалася в своїй роботі Постановою ЦК ВКП(б) від 9 липня 1945 р. "О недостатках преподавания основ марксизма-ленинизма в Саратовском государственном университете им. Чернышевского", постановами ЦК ВКП(б) про літературні журнали, театри та кіно, Постановами ЦК КП(б)У про завдання ідеологічної роботи в Україні, а також наказами вищої освіти СРСР [14, арк. 18].

На історичному факультеті Ніжинського державного педагогічного інституту ім. М. В. Гоголя за 1947–1948 навчальний рік заплановано та виконано 709 годин лекційних та 490 годин практичних занять. Історія України складала лише 34 лекційні години без практичних занять, в той час як основи марксизму-ленінізму на 1 курсі істфаку – заплановано та виконано 81 година лекційна та 42 практичні, історія СРСР – 193 години лекційні та 70 годин практики [15, арк. 37]. В цей же час за планом на історичному факультеті Учительського інституту при Ніжинському державному

педагогічному інституті сітка годин була значно більшою – 795 лекційних і 413 семінарських. Педпрактика становила 225 годин. Програма була занадто насиченою, адже на відміну від педагогічного інституту студенти Учительського інституту навчалися лише 2 роки.

Політико-виховна робота проводилась згідно з планом – 2 години на тиждень. Організація та контроль за проведенням політичних занять проводили декани факультетів та секретарі партійних організацій факультетів. Для прикладу теми занять були наступні: "Жовтнева революція і радянська демократія", "Соціалістична виборча система – найбільш демократична система у світі", "УРСР – невід'ємна частина СРСР", "День Сталінської Конституції", "Виступ т. Жданова про міжнародне положення", "Історична справка Радянського Інформбюро "Фальсифікатори історії".

В інституті викладачі готували кандидатські дисертації – 12 чоловік [16, арк. 71]. Працювали 13 наукових гуртків.

В 1947–1948 навчальному році проведена студентська наукова конференція, присвячена 30-річчю Великої Жовтневої соціалістичної революції, де розкривалась сталінсько-ленінська концепція перемоги у революції [17, арк. 75].

Звіт містить наступну інформацію про харчування у педінституті. "Столова у вузі працює, перебоїв у постачанні хлібом не було. Велику допомогу в організації харчування надало підсобне господарство інституту. Воно забезпечило їдальню овочами, жирами та крупою. При відділі постачання, крім столової та магазину, працювали майстерні по ремонту взуття та пошиву одягу" [18, арк. 76].

Фонд житла в інституті складав 452 місця, що могло забезпечити лише 45 % студентів, які потребували житло. Загальна кількість студентів, що хотіли мати гуртожиток, складала 1022 чол.

Житлове питання викладачів також стояло дуже гостро. В матеріалах Звіту вказувалось: "Є 51 інститутська квартира, а ще потрібно 10. Інститут потребує також матеріал для ремонтних робіт" [19, арк. 78].

Запропонований авторкою аналіз звітів керівництва Ніжинського педінституту та Ніжинського учительського інституту в 1945–1948 рр., які знаходяться у Державному архіві вищих органів влади та управління в м. Києві, є важливим інформаційним джерелом вивчення окремої сторінки відновлення та становлення одного з визначних педагогічних вишів України, що випикує

свою славетну історію ще з початку ХІХ ст. Безумовно, нині діючий Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя в своїй історичній скарбниці містить сторінки піднесення та розквіту, пишається видатними постатями, які, здобувши освіту в цьому навчальному закладі, зробили нові наукові відкриття, стали видатними педагогами, науковцями чи політиками. Сьогодні це храм знань та духовної величі, що пережив у минулому тяжкі періоди історії, серед яких і перші повоєнні роки.

Література

1. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України), ф.166, оп. 15, спр.143, арк. 3.
2. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 15, спр. 143, арк. 31.
3. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 15, спр. 143, арк. 89.
4. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 15, спр. 259, арк. 24.
5. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 15, спр. 451, арк. 3.
6. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 15, спр. 451, арк. 1.
7. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 15, спр. 451, арк. 4.
8. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 15, спр. 451, арк. 6.
9. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 15, спр. 451, арк. 7.
10. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 15, спр. 451, арк. 8.
11. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 15, спр. 451, арк. 10.
12. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 15, спр. 451, арк. 11.
13. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 15, спр. 451, арк. 13.
14. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 15, спр. 451, арк. 18.
15. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 15, спр. 451, арк. 37.
16. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 15, спр. 451, арк. 71.
17. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 15, спр. 451, арк. 75.
18. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 15, спр. 451, арк. 76.
19. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 15, спр. 451, арк. 78.